

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 7, גיליון מס' 10, 3 באוקטובר 2017

שורש משבר המגנומטרים בהר הבית: מדיניות ישראל בהר כפי שעוצבה על ידי משה דיין ב-1967

ד"ר איתן שמיר

ביוני 2017 מלאו חמישים שנה למלחמת ששת הימים שבמהלכה הפכה ישראל לריבון בירושלים המזרחית ובהר הבית. חודש אחר כך, ביולי, פרץ משבר סביב רציחתם של שני שוטרים במתחם והחלטת ממשלת ישראל להציב מגנומטרים בכניסה אליו. בתגובה למה שנתפש בעיניהם כהפרת הסטטוס קוו וניסיון השתלטות ישראלית על הר הבית, החליטו הפלסטינים להחרים את התפילה בהר ויצאו להפגנות המוניות בסביבתו. הרשות הפלסטינית הצטרפה למחאה והודיעה על הקפאת יחסיה הביטחוניים עם ישראל. לנוכח הלחץ הבינלאומי מצד ארצות הברית, סעודיה וירדן, והחשש מהתלקחות כוללת נכנעה ממשלת ישראל והסירה את המגנומטרים. שני אירועים סמוכים אלו מהווים הזדמנות לבחון מחדש את עקרונות המדיניות הישראלית, כפי שעוצבו ונקבעו מיד אחרי מלחמת ששת הימים על ידי אישיות מרכזית אחת - שר הביטחון דאז, משה דיין.

סוגיית הר הבית אצל משה דיין היוותה חלק מתפיסה כוללת רחבה ביחס לשלושה מעגלים: יהודה ושומרון, מזרח ירושלים והר הבית. בעיקרה, דגלה גישתו של דיין בבניית מציאות שמאפשרת לערבים ולהודים לחיות זה לצד זה, והתבססה על מספר עקרונות מעשיים: אינטגרציה כלכלית, חופש פולחן דתי, ניהול עצמי ומינימום מעורבות צבאית. הר הבית מגלם את המורכבות והנפיצות של הסכסוך הישראלי-ערבי, מקום שהוא קדוש ומרכזי לשני הצדדים בסכסוך. מבחינת הערבים חשיבות המקום חורגת הרבה מעבר לסכסוך על פלסטין גרידא, והיא נוגעת לעולם המוסלמי כולו. משעה שהמקום נכבש על ידי המדינה היהודית נשאלה השאלה, מהי המדיניות הנכונה כלפי מקום כה רגיש, וכיצד מביאים לידי ביטוי את שאיפות העם היהודי ביחס להר הקדוש מבלי לעורר את זעם המוסלמים.

רבים, בעיקר בחוגי הימין הדתי, מפנים אצבע מאשימה כלפי משה דיין על כך שלמעשה לא היה מעוניין מלכתחילה בכיבוש ירושלים והר הבית. לדין החילוני לא היה יחס רגשי עמוק או כבוד ממשי למקום, הם טוענים. לכן ממילא כשהמקומות נפלו הקל ראש בחשיבותם, וויתר ויתורים נרחבים מדי לצד הערבי על חשבון היהודים.¹ ביקורת זו נסמכת על מה שנראה לרבים כהתנגדותו של דיין במהלך המלחמה לכיבוש העיר, ובעיקר על ציטוט אחד מפורסם שלו, משפט שאמר, כביכול, לעוזי נרקיס, מפקד פיקוד מרכז בעודו משקיף על העיר העתיקה: "מי צריך את כל הותיקן הזה,"² ציטוט שמבקרו משתמשים בו כהוכחה לכך שהר הבית היה בעיניו בעיקר נטל ולא נכס.

מבדיקה של הפרוטוקולים של המלחמה עולה תמונה שונה. דיין התנגד לכיבוש ירושלים מסיבות צבאיות ולא מסיבות עקרוניות. הוא היה מעוניין לרכז את הכוח קודם כל כנגד האויב המצרי ולהביסו. לאחר שהתברר שמצרים כבר אינה מהווה איום וצה"ל שקוע בלחימה נגד צבא ירדן, סבר דיין שהעיר העתיקה,

¹ ראו למשל, נורית גרינגר, "מי גנב את הר הבית מהעם היהודי", מחלקה ראשונה, 19.03.2012,

<http://www.news1.co.il/Archive/003-D-69944-00.html>. נצפה ב-26 בספטמבר 2017.

² ראו למשל אריה נאור, "הדחת לוי אשכול מכהונת שר הבטחון ותוצאות מלחמת ששת הימים: אנטומיה של כמיהה למושיע", בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), **צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל** (באר שבע: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2010), עמ' 477.

משעה שתכותר, תיכנע ללא קרב ובכך ייחסכו אבדות. בישיבת ועדת השרים ב-6 ביוני הבהיר דיין: "אני מציע לא להיכנס מחר לעיר העתיקה... יש בריחה של הצבא כי הם מרגישים מכותרים. אני מניח שעד גמר הישיבה הזאת כל ירושלים תהיה בידינו... נתתי הוראה היום... להתקדם כך שירושלים כולה תהיה מנותקת מירדן. מבחינה צבאית אפשר להיכנס לעיר אבל אני מציע לא לעשות זאת מכמה סיבות. סיבה ראשונה צבאית, אנחנו לדעתי צריכים ללכת לשארם א-שייח' ולא הייתי רוצה להסתבך כעת בקרבות רחוב בעיר העתיקה... אני מציע וגם מבקש שייטנו לצבא עוד יומיים לעשות רק את המהלכים העיקריים כדי להחזיק את הצבא במקומות המפתח, להחזיק אותו על הרכס, ובינתיים ללכת לשארם א-שייח'".³

אין בפרוטוקולים שום עדות לכך שדיין הביע התנגדות עקרונית לכיבוש העיר. ומה לגבי הציטוט המפורסם? מבדיקה מסתבר שנרקיס תיאר בספרו את דיין כמי שנתן לו הוראות מבצעיות בדומה לאלה שהציג לממשלה: לכתר את העיר ולא לפרוץ אליה. בהמשך להנחיותיו, דיין הוסיף "ובלי כל הותיקן הזה," כדי להדגיש לאלוף הפיקוד שלא לנסות בשלב זה לכבוש את המתחם הקדוש. משמעות המשפט בהקשר ובניסוח שנאמר שונה מאוד, אם כן, מ"מי צריך...".⁴ דיין הינחה גם לא להפגז את המתחם בארטילריה ומטוסים. למעשה, הוא היה היחיד מבין חברי הממשלה והצבא שנתן דעתו לא רק על ההיבט הצבאי של כיבוש הר הבית אלא גם על המשמעות המדינית דתית הרחבה של כיבוש המתחם הקדוש כל כך למוסלמים על ידי צבא יהודי.

מרגע שהשתלטו כוחות צה"ל על הר הבית והכותל, מיהר דיין להגיע למקום ונשא נאום נרגש ליד הכותל: "חזרנו לקדושים שבמקומותינו על מנת שלא להיפרד מהם לעולם. לשכנים הערבים מושיטה ישראל יד לשלום, ולבני הדתות האחרות מובטח כי יישמרו מלוא החופש וכל זכויותיהם הדתיות. לא באנו לכבוש קדשי אחרים או להצר זכויותיהם הדתיות, אלא להבטיח את שלמות העיר ולחיות בה עם האחרים באחוה."⁵ הוא גם הניח פתק בכותל. גם במקרה זה מבקריו בוחרים לפרש את מעשיו בדרך צינית: דיין עשה מה שעשה על מנת לצבור הון פוליטי וניצל את הרגשות העזים של הציבור הישראלי כדי למקם את עצמו בתודעה הציבורית כמשחרר ירושלים.⁶ לא ניתן להכחיש את העובדה שדיין היה אדם פוליטי וחשובים פוליטיים תפסו חלק משמעותי מהווייתו, אבל האם יהיה סביר גם להניח שהאיש שכתב את "לחיות עם התנ"ך", שאהב אהבה עזה את נופיה ותולדותיה של הארץ, התרגש התרגשות כנה כשנגע לראשונה באבני הכותל וטיפס במדרגות הר הבית? לא יהיה זה מופרך לטעון אם כן, שגם דיין, יחד עם כל עם ישראל, נסחף בתחושה של רגע היסטורי ייחודי. אך למרות ההתרגשות הגדולה, דיין התעשת מהר והיה הראשון להבין שנדרשת פעולה נמרצת על מנת להסדיר ולפרק את המוקשים שעלולים להביא לפיצוץ במצב כל כך מורכב.

דיין כתב ביומנו: "שני המקומות הקדושים הפרובלמטיים היו הר הבית, בירושלים; ומערת המכפלה, בחברון... בהר הבית נמצאים שני המסגדים הקדושים למוסלמים - מסגד עומר ומסגד אל-אקצה... הבעיה במקום זה, וכן במערת המכפלה, עולה מתוך שני דברים: ראשית, קדושתו הכפולה, הן למוסלמים והן ליהודים; ושנית, המקדשים מקומות אלה דתיים הם, אדוקים, ובתוכם אף קיצוניים ופאנטיים, שאמונתם הדתית קודמת בעיניהם לכל הוראה אחרת... ראיתי כי השאלה שעלינו לפתור היא לבטל את ההגבלות השרירותיות שהטילו המוסדות המוסלמיים וממשלת המנדט הבריטי על היהודים לגבי המקומות המקודשים להם, אולם להימנע מלפגוע, כמה שאפשר, ברגשות המוסלמים ולהבטיח שלא יהיה נושא רגיש זה לסלע מחלוקת, העלול להביא לידי התלהטות יצרים, התנגשויות, הפגנות ותהודה בינלאומית, ובייחוד בארצות האיסלאם."⁷

דיין פיתח תפיסה כוללת לגבי גורלם וצורת ניהולם של אזורים אלה. העקרונות שדיין התווה מתחשבים במידת האפשר במאוויים והשאיפות הדתיות של שני הצדדים, ובה במידה מטילים עליהם מגבלות מסוימות כך שאף צד לא יוצא וכל תאוותו בידו אבל שני הצדדים יכולים לחיות עם הפתרון. מיד עם הגיעו להר ניהל דיין שיח עם הנהגת המקום תוך שהוא מוכיח את שליטתו בתרבות הערבית: "בתחילה סירבו, אבל כשישבתי על השטיח ושיכלתי את רגלי כדרך הערבים, נאלצו גם הם לעשות כן ונכנסו לדיון. הבטחתי

³ פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון, ארכיון המדינה, תיק: 0002EES, כז באייר תשכ"ז - 6 ביוני 1967.

⁴ עוזי נרקיס, **אחת ירושלים** (תל אביב: עם עובד, 1975), עמ' 214.

⁵ שם, עמ' 254.

⁶ ראה למשל על ביום תמונת הכניסה לירושלים, אריק בנדר, "החמיץ את הרגע: סיפור התמונה מששת הימים", NRG, 06.06.2011, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/247/979.html>. נצפה ב-26 בספטמבר 2017. ראו גם טענותיו של ישראל ליאור, מי שהיה מזכירו של ראש הממשלה לוי אשכול. איתן הבר, **תפרוץ מלחמה - זיכרונותיו של תת אלוף ישראל ליאור** (תל אביב: עידנים, 1988), עמ' 234.

⁷ משה דיין, **אבני דרך: אוטוביוגרפיה** (תל אביב: עידנים ודביר, 1976), עמ' 497.

להם פתרון הבעיות הטכניות – הספקת מים, תאורה, וכו' – בתוך 48 שעות, ועברתי לעיקר. אמרתי: המלחמה נסתיימה ויש לחזור לאורח חיים תקין. ביקשתי שיחדשו את התפילה ביום שישי הבא.⁸

אשר לסטאטוס של המקום, דיין קבע נחרצות ש"חיילי צה"ל יפנו את החצר ויימצאו מחוצה לה. הממשל הישראלי אחראי לביטחון בכלל, אבל לא יתערב בשמירה הפנימית ובפיקוח הפנימי. אלה מסגדים מוסלמיים, והם זכאים לאוטונומיה ולניהול עצמאי. הנוכחים יודעים שביום הכיבוש הוריתי להוריד את דגל ישראל שהונף על מסגד עומר. לא באנו להשתלט על קודשיהם או להתערב בחייהם הדתיים." ⁹ יחד עם זאת, דיין גם הבטיח את האינטרס היהודי: "הדבר היחיד שננהיג הוא, שיוכלו יהודים להיכנס לחצר בלי הגבלה או תשלום. אנו קוראים למקום זה "הר הבית". כאן עמד, בימי שבתנו בארצנו, בית המקדש ולא יתכן שעתה, כאשר ירושלים בשלטוננו, לא יוכלו יהודים לבקר בהר הבית באופן חפשי." ¹⁰

הנחיות אלו של דיין שניתנו בימים הראשונים אחרי המלחמה הפכו לימים לעמודי התווך של המדיניות הישראלית בהר הבית. את יסודות מדיניותו של דיין ניתן לסכם בנקודות הבאות:

השמירה על הר הבית תישאר בידי הווקף; הצבא הישראלי ייצא מן המתחם וישראל תהיה אחראית באופן כללי על הסדר במקום; יחידות של כוחות הביטחון יוצבו בשער המוגרבים. דיין תמך באיסור תפילת יהודים בהר, מתוך חשש למלחמת דתות. איסור זה לא היה חלק מההסכמות הראשוניות שלו עם המועצה המוסלמית העליונה ועליו הוחלט לאחר ט' באב באותה שנה. אז "הנושא עלה לדיון בממשלה. אף שלא רצה איש מן השרים כי תתקבל החלטה פורמלית האומרת שאסור ליהודים להתפלל בהר הבית, הוחלט לאשר את המדיניות הקיימת, האוסרת על כך. היה ברור שאם לא נמנע תפילות יהודים בחצר המסגד יסתבכו הדברים ותתלקח מלחמת דתות." ¹¹ יתר על כן, דיין ביטל את הנוהג הירדני לצנזר את דרשת יום השישי (הח'וטבה) מתוך תפיסתו את חופש הדת והפולחן, אם כי הבהיר שבמידה וינוצל חופש זה לנאומי הסתה, ייענש המטיף. נוסף על כך, ולמרות החשש של קצונת צה"ל, הוא הורה על פתיחת שערי הר הבית לעלייה לרגל של מוסלמים מכל העולם.

מדיניותו של דיין ביחס להר הבית היתה מבוססת על מודעות היסטורית, דתית ומדינית עמוקה באשר לפוטנציאל הנפיץ של המקום, העלול לדרדר את הסכסוך למישורים רחבים יותר, ולהפוך אותו לסכסוך דתי עם העולם המוסלמי כולו, דבר שעומד בניגוד גמור לאינטרס הישראלי. "עלינו לראות בהר הבית אתר היסטורי של זכר העבר אך לא להפריע לערבים לנהוג בו כפי שהוא עתה - מסגד תפילה מוסלמי." דיין סבר שישראל יכולה לנהוג ב"כבוד של מנצחים" ובכך לשמור על האיזון העדין במקום, "אין לי ספק שדווקא מפני שהשלטון בידנו עלינו לנקוט אורך רוח וותרנות," כתב. ¹² חמישים שנה לאחר מכן ומספר משברים סביב ההתנהלות בהר הבית מלמדים שצדק.

⁸ שם, עמ' 497-498.

⁹ שם, עמ' 498.

¹⁰ שם.

¹¹ שם.

¹² שם, עמ' 497.